



FRAZEMALARNING IFODA VA MAZMUN PLANI

Abdurahmonova Sofiya

NavDU O'zbek tili va adabiyoti fakulteti

2-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15037441>

ARTICLE INFO

Received: 27th February 2025

Accepted: 28th February 2025

Published: 17th March 2025

KEYWORDS

razemalar, til o'rganish, semantika, iboralar, tilshunoslik, madaniyat, qo'llanish, kontekst, mantiqiy bog'lanish, o'quv metodlari

ABSTRACT

Frazemalar o'rganish - tilshunoslikda muhim o'rin tutuvchi jarayon bo'lib, u so'z birikmalarining tilshunoslik nuqtai nazaridan qanday ishlashini o'rganadi. Frazemalar, ko'pincha, bir nechta so'zlardan tashkil topgan lekin ularning ma'nosi individual so'zlarning ma'nolaridan farq qilishi mumkin bo'lgan iboralardir. Til o'rganishda frazemalar nafaqat tilning strukturalarini o'rganish, balki madaniy va kontekstual omillarni tushunishni ham o'z ichiga oladi. Frazemalar o'rgatishda ularning semantikasi, qo'llanish doirasi va mantiqiy bog'liqligi muhim ahamiyatga ega. Bu mavzu o'quvchilarga frazemalarni qanday to'g'ri va samarali tarzda o'rganish va ulardan qanday qilib to'g'ri foydalanish bo'yicha ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi.

Frazaga asoslangan ta'lim - bu ma'lumotni boshqariladigan bo'laklarga yoki iboralarga ajratishga qaratilgan o'qitish usuli. Ma'lumotni shu tarzda taqdim etish orqali o'quvchilar mazmunni osonroq qayta ishlashlari va tushunishlari mumkin. Bu usul, ayniqsa, zich darsliklarni o'qish yoki uzun ma'ruzalarni tinglash kabi an'anaviy o'rganish usullari bilan kurashayotgan talabalar uchun foydalidir. Ma'lumotni kichik, hazm bo'ladigan qismlarda taqdim etish orqali talabalar bir vaqtning o'zida bir tushunchaga e'tibor berishlari va asta-sekin o'z tushunchalarini shakllantirishlari mumkin.

Frazaga asoslangan o'rganishning asosiy afzalliklaridan biri uning tushunish va eslab qolishni yaxshilash qobiliyatidir. Talabalarga qisqa iboralar bilan ma'lumot berilsa, ular mazmunini eslab qolishlari va keyinroq eslab qolishlari mumkin. Buning sababi shundaki, miya ma'lumotni tizimli va tashkiliy tarzda taqdim etilganda yaxshiroq qayta ishlash va saqlash qobiliyatiga ega. Axborotni so'z birikmalariga bo'lish orqali o'quvchilar turli tushunchalar o'rtasida aqliy aloqalar o'rnatishlari mumkin, bu esa ular o'rganganlarini eslab qolish va amalda qo'llashni osonlashtiradi.

Frazaga asoslangan ta'limning yana bir afzalligi uning turli ta'lim uslublariga moslashishidir. Hamma talabalar bir xil tarzda o'rganmaydilar va an'anaviy o'qitish usullari hamma uchun samarali bo'lmasligi mumkin. O'rganish uchun asos sifatida iboralarni qo'llash orqali o'qituvchilar turli xil o'rganish uslublarini qo'llashlari va o'quvchilarga o'zlari uchun eng mos keladigan tarzda material bilan shug'ullanishlariga yordam berishlari mumkin. Vizual, eshitish yoki kinestetik o'quvchilar bo'lishidan qat'i nazar, iboraga asoslangan o'rganish turli xil afzalliklarni hisobga olgan holda moslashtirilishi va o'quvchilarning muvaffaqiyatiga

yordam berishi mumkin. Bundan tashqari, iboraga asoslangan o'rganish tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rag'batlantiradi. Ma'lumotni iboralar bilan taqdim etish orqali o'quvchilar aloqalarni o'rnatish va xulosalar chiqarish uchun mazmuni tahlil qilish va sharhlashga undaydi. Bu material bilan faol shug'ullanishga yordam beradi va o'quvchilarning tahliliy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Ma'lumotni passiv qabul qilishdan ko'ra, talabalar mazmun haqida tanqidiy fikr yuritishga va uni real dunyo stsenariylariga qo'llashga da'vat etiladi. Bundan tashqari, iboraga asoslangan o'rganish materialni chuqurroq tushunishga yordam beradi. Talabalar ma'lumotni iboralarga ajrata olsalar va turli tushunchalarni bog'lay olsalar, ular kattaroq rasmni ko'ra oladilar va turli ma'lumotlarning bir-biriga mos kelishini yaxshiroq tushunadilar. Ta'limga bunday yaxlit yondashuv o'quvchilarni sirdan tashqari fikrlashga va turli g'oyalar o'rtasidagi asosiy aloqalarni o'rganishga undaydi. O'quv materialini chuqurroq o'zlashtirish orqali o'quvchilar o'z bilimlarini yangi va notanish vaziyatlarda qo'llash uchun yaxshi tayyorlanishadi.

Frazeologiya tilshunoslikning mustaqil tarmog'i sifatida 20-asrning 40-yillarida rus tilshunosligida paydo bo'lgan. Uning dastlabki shakllanishiga rus olimlari A. A. Potebnya, I. I. Sreznevskiy, A. A. Shaxmatov asarlarida asos solingan bo'lsa, barqaror (turg'un) so'z birikmalarini alohida tilshunoslik bo'limi — Frazeologiyada o'rganish masalasi 20—40-yillardagi o'quv-metodik adabiyotlarda — Ye.D.Polivanov, S. Abakumov, L. A. Bulaxovskiy asarlarida ko'tarib chiqilgan. G'arbiy Yevropa va Amerika tilshunosligida Frazeologiya tilshunoslikning alohida bo'limi sifatida ajratilmaydi.

Frazeologiya tilshunoslikning bir bo'limi bo'lib, u tilning lug'at tarkibidagi frazemalar haqida ma'lumot beradi.

Masalan : Zo'raymoq (leksema) - Avj olmoq (frazema)

Qiyalmoq (leksema) - Azob chekmoq (frazema)

Frazemaning ifoda plani -deganda uning tovush tomoni, leksik tarkibi, birikmaga yoki gapga teng konstruksiyasi nazarda tutiladi.

Masalan: vafot etmoq – (birikmaga teng).

O'lmoq, vafot etmoq, dunyodan ko'z yummoq, yorug' dunyoni tark etmoq, joni o'z ilmoq, omonatini topshirmoq kabi turli ko'rinishlarda uchraydi. Adiblar o'z asarlarida turlicha ko'rinishlar bilan ifodalaydi. Masalan: Luqmon Bo'rixon «Quyosh hali botmagan» asarida - «Biz Absal polvonni mangu yo'qotib qo'ydik.»- deya mangu yuqotmoq- frazemasi orqali ifodalaydi. Abdulla Qodiriy «Mehrobdan chayon» asarida - «Ko'klamga chiqar-chiqmas Salim bo'yo'qchining o'zi ham dunyo bilan vidolashdi». «Shu kun kechasi hatto uch go'dagi to'g'risida bir og'iz vasiyat qilolmay vafot etdi.»

Atham Amin Nemutluning «Duo taqdirini o'zgartiradi» asarida - «Otang ketdi, o'g'lim, jaketini ustiga ildi-yu ketdi»- deya, Asar qahramoni otasining o'limini ta'riflanadi.

Gapga teng frazemalar. «Absal polvon hadya etilgan sibizg'ani ko'rib ko'zilar qinidan chiqib ketdi». «Tanzila hamma joyni yog' tushsa yalagudek. Luqmon Bo'rixon «Quyosh hali bo'botmagan».

«U hamma gapga xo'p deb javob berardi, doim og'zi qulog'ida edi.» O'tkir Hoshimov «Dunyoning ishlari», «Jiddiy, kamgap, qovog'idan qor yog'ilib yurardi» Cho'lpon «Kecha va kunduz»

Frazemalar orasida qo'shma gapga teng qurilishi turg'un konstruksiyalar ham uchraydi: «qorlar yog'ib, izlar bosildi».

Frazemalar tarkibidagi soʻzlarning bogʻlanishi erkin birikma yoki gap tarkibidagi soʻzlarning bogʻlanishidan farq qilmaydi: ularning barchasida soʻzlar tobelanish asosida bogʻlanadi, biroq: a) erkin birikmadagi yoki gapdagi bogʻlanish nutq jarayonida, nutq bilan bir paytda sodir boʻladi; frazemadagi bogʻlanish esa nutq paytidan ancha avval yuzaga kelib, turgʻunlashib qoladi, inson xotirasida va tilda yaxlitligicha saqlanadi; b) erkin birikmadagi yoki gapdagi soʻzlarni soʻzlovchi oʻz ixtiyori bilan almashtira oladi: « keng koʻcha» oʻrnida «tor koʻcha» ishlatish mumkin, ammo « yulduzni beparvon oʻrmoq» birikmasida oʻrnida «yulduzni shotisiz oʻrmoq» birikmasini qoʻllab boʻlmaydi.

Frazeologik iboralarga grammatik nuqtayi nazardan qaraganda, bunday iboralarning bir xili soʻzga teng kelib bir maʼnoni anglatadi. Boshqa xillari soʻz birikmasiga teng boʻladi, baʼzilari gapga teng kelib, nisbiy tugal fikrni bildiradi. Mana shu xususiyatlarga qarab, frazeologik iboralarni grammatik tomondan dastlab uchga boʻlish mumkin:

1. Soʻzga teng kelgan frazeologik iboralar: boshi osmonga yetdi – sevindi

Ogʻzi qulogʻida- xursand

Qoʻli ochiq – saxiy

Koʻkka kutardi - ulugʻladi

Kayfi chogʻ- xursand

Yerga urdi- obrusizlantirdi

1. Soʻz birikmasiga teng kelgan frazeologik iboralar: koʻnglidagini ochib tashladi -sirini aytdi

Kayfiyati buzuldi – kayfiyati yomonlashib, xafa boʻldi.

Boshiga yetdi – halok qildi.

Chuchvarani xom sanabsan – xom hayol qilib yuribsan, xomtama boʻlibsan

Kayfi chogʻliq qildi – xursandchilik qildi, dilxushlik qildi.

3.Gapga teng kelgan frazeologik iboralar: kengashli toʻy tarqamas - har bir ish maslahat bilan boʻlsa yaxshi.

Qolgan ishga qor yogʻar - har bir ish oʻz vaqtida

boʻlishi durust.

Oyni etak bilan yopib boʻlmas- ayb-nuqsonlarni yashirib

boʻlmaydi.

Iboraga asoslangan taʼlim talabalar oʻrtasida hamkorlik va muloqotni rivojlantiradi. Maʼlumotni iboralarga ajratish va mazmunini muhokama qilish uchun birgalikda ishlash orqali oʻquvchilar bir-birlari bilan muloqot qilishlari va oʻz nuqtai nazarlarini baham koʻrishlari mumkin. Taʼlimga bunday hamkorlik yondashuvi jamoada ishlash va muloqot qobiliyatlarini ragʻbatlantiradi, chunki talabalar boshqalarni tinglashni, oʻz fikrlarini ifoda etishni va umumiy maqsad sari birgalikda harakat qilishni oʻrganadilar. Bu nafaqat oʻrganish tajribasini oshiradi, balki talabalarni hamkorlik zarur boʻlgan kelajakdagi ish joyidagi muhitga tayyorlaydi. Bundan tashqari, iboraga asoslangan oʻrganish sinflardan tortib onlayn platformalargacha boʻlgan turli xil taʼlim sharoitlarida amalga oshirilishi mumkin. Bu moslashuvchanlik oʻqituvchilarga metodni oʻquvchilarning ehtiyojlari va ular uchun mavjud

resurslarga moslashtirishga imkon beradi. An'anaviy sinfda ma'ruza o'qitish yoki onlayn seminar o'tkazishdan qat'i nazar, iboraga asoslangan o'rganish har qanday o'quv muhitiga kiritilishi mumkin. Ushbu ko'p qirralilik uni o'qitish usullarini yaxshilashga va kengroq talabalar doirasiga kirishga intilayotgan o'qituvchilar uchun qimmatli vositaga aylantiradi. Bundan tashqari, iboraga asoslangan o'rganish barcha yoshdagi va akademik darajadagi talabalar uchun foydali bo'lishi mumkin. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini yoki kollej o'quvchilarini o'qitishdan qat'i nazar, so'z birikmalariga asoslangan ta'lim tamoyillari turli yosh guruhlar va ta'lim darajasi ehtiyojlariga moslashtirilishi mumkin. Ma'lumotni aniq va tuzilgan tarzda taqdim etish orqali o'qituvchilar barcha yoshdagi talabalarga ularning akademik faoliyati davomida yaxshi xizmat qiladigan kuchli bilim va ko'nikmalarni shakllantirishga yordam berishi mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, frazemalarning ifoda va mazmun plani o'quvchilar o'rtasida tushunish, saqlash, tanqidiy fikrlash va hamkorlikni rivojlantirishga yordam beradigan o'rganishga qimmatli yondashuvni taklif etadi. Axborotni iboralarga bo'lish va uni tuzilgan va uyushqoqlik bilan taqdim etish orqali o'qituvchilar o'quvchilarga murakkab tushunchalarni o'zlashtirib olishga va materialni chuqurroq tushunishga yordam beradi. Ushbu usul turli xil o'rganish uslublariga mos keladi va mumkin

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yo'ldoshev B. Hozirgi o'zbek tilida frazeologik birliklarning funksional-uslubiy xususiyatlari. / Filologiya fanlari doktori dissertatsiya avtoreferati. T., 1993. 47-bet.
2. Yo'ldoshev B. O'zbek frazeologiyasi va frazeografiyaning shakllanishi hamda taraqqiyoti. S., 2007.
3. Yo'ldoshev B. Frazeologizmlarning adabiy til normasi munosabatiga doir. – T.: O`TA. 1992. № 3-4. 37-42 b.